

О. Яровий, канд. філол. наук, доц.

ВОГОНЬ ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ПРАВДИ І ВОДА "ЗМІННИХ ТЛУМАЧЕНЬ" (Про потребу об'єктивного сприйняття поетового концепту "правда" у вимірі "вічних істин")

При сприйнятті Т. Шевченка завжди буде фігурувати той момент, який Ю. Барабаш назвав "підступною простотою". Це, звісно, не вина поета, а проблема "правнуків" – якщо не завжди "поганих", то принаймні все більш байдужих і глухих до звучання універсальних істин.

Чи помічали ми, шановне товариство, що вже добру сотню років усяка доба прагне привласнити Т. Шевченка безроздільно тільки собі, оголосити його СВОЇМ пророком, себто поставити крапку у питанні про "сем'ю вольну, нову?" Ні, йдеться навіть про півтори сотні літ. Ще П. Куліш у душі колларівської ідеї "слов'янської взаємності" проголошує у "Слові над гробом Шевченка" (1861): "Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, – всюди він був би між своїми... Радуйся ж, Тарасе [вигук майже молитовний, ніби з акафістних заспівів-звертань. – О. Я.], що спочив ти не на чужині, бо немає в тебе чужини по всій Слов'янщині... Бажав еси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-славутом... Маємо в Бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра" [3, 326]. В сьому драматично-піднесеному слові "гарячий Куліш", хоч і дещо видаючи бажане за дійсне, виступає таки зважено-спокійним миротворцем. Бо Т. Шевченко не був ворогом жодного народу – об'єктивно він був ворогом всякої неправди. І національність носія кривди грала не визначальну роль (всі ми – "люде-небораки"...). На жаль, ми часто забуваємо про колосальне шевченківське людинолюбство, особливо в сучасній добі, яка для всього світу є періодом різких контрастів і конфліктів, національних та цивілізаційних розколів – причому на тлі глобальних балачок про консенсус та толерантність. Тому висловимо думку, яка, можливо, зараз видається непопулярною:

підкреслюючи, зокрема, тільки антимосковський вектор поезії Т. Шевченка (як мало не єдиний і визначальний, хоч так насправді не є) – ми, "завдяки" вимогам кон'юнктури, збіднюємо і обкрадаємо безмежний художній світ поета. Навіть радянська пропаганда не наважилась "висмикувати" якийсь рішуче єдиний, припустимий їй "ідеонапрямок" у шевченківській поезії й абсолютизувати його – наприклад, антипольський, антикатолицький чи антиуніатський. Так, непомірно роздувалася тематика класової боротьби, але ж... Схаменімося! Далеко ми зайшли за компенсаторним принципом – помножуючи сьогодні в епосі кількість разів не сказане вчора... Є у французів вислів "мудрість на сходах" – це коли дотепність виявляється після суперечки. Вона, така мудрість, не додає влучності висловлюванням і не створює жодного ефекту... Однобокість часом вражає. Де мова про тему матері з "дитяточком малим"? В тіні лишаються прекрасна пейзажистка, козацька героїня, зрештою, момент соціальних протистоянь... Часто-густо все подібне відсовується на маргінес. Як "тоді" неможливо було надто розпросторитись у тлумаченні теми національної самосвідомості в Т. Шевченка, то тепер поет-геній, поет-філософ і гуманіст незвідка постає (зокрема, під публіцистичними перами) в образі насупленого мітинговця з поглядом з-під лоба, вся діяльність якого мала (і має) сенс лише в політичній боротьбі проти Москви. Чим це краще портрета "революціонера-демократа" (з тим же поглядом з-під лоба), виконаного в червоних тонах?

На жаль, нам буває зручно почуватися в затінку запрограмованих чорно-білих схем. Істинно більшовицьких за нетерпимістю й примітивною однобокістю. Т. Шевченка можна оголосити (за всієї заглибленості в життя культурної загальноєвропейської еліти того часу!) антиросійським діячем – бо він не мириться з історичною кривдою, завданою росіянами. Так само його можна зарахувати, без сорому казка, в діячі антипольські, в антисеміти, позиціонувати як ворога "німоти" (хоча б за "Івана Гуса"), але ось тут... нас посоромлюють навіть уроки недавньої доби, уроки кращого з тієї доби, те, що ми притьомно кинулися безнадійно й невинувато забувати, разом з купіллю виплескуючи немовля. Пригадується епізод з біографічного роману "Тарасові шляхи" Оксани Іваненко. (Чи багато сучасних українських дітей, зомбованих імпортованими комп'ютерними забавлянками та поттероманією, хоча б чули ім'я цієї першорядної дитячої письменниці?) Горить у містечку домівка єврея, один міщанин (звісно, наш співвітчизник) не поспішає гасити: "То ж хата жида!"... А Тарас Григорович вибухає гнівом: "То й що? Він же – людина!" (Випадок, між іншим, дійсний, записаний сучасниками). Хай судять дослідники радянської цивілізації, чи існувала в часи написання роману "дружба народів". Принаймні, література не культивувала міжнародної ворожнечі. Була ідеологія. Але існував, безперечно, і професіоналізм, в тому числі шевченкознавчий. А професіоналізм

"освіченості розуму" без "просвітленості серця", без етичного компоненту – це ніщо в літературознавстві. Це вже, вибачайте, популярний тепер західний "інтелектуалізм", а не наша шляхетна "інтелігентність". Різниця між ними – прірва.

В тлумаченнях Т. Шевченка ми часом зліші від його прижиттєвих цензорів. Член Головного управління цензури О. Тройницький в 1859 році доповідає "нагору" про зміст поеми "Катерина" (ішлося про друге видання поем Шевченка), в якій "горько виражається упрек руському, соблазнившему и потом жестоко покинувшему молодую малороссиянку, но в ней нет направления, враждебного целому народу". [6, 468] Чому б, розсудимо на наш сьогоднішній глузд, цензорів треба було ніби "вигороджувати" неблагоннадійного поета? Бо в поемі, присвяченій великому російському митцеві (В. Жуковському) із вдячністю, справді нема того, чого нема. Є ненависть до вчинку негідника, до скоєної ним "вопіючої" неправди. І пан член (можливо, наш земляк), не став кривити душею й фантазувати, аби вислужитись. Теж нам урок із минулого.

Ми наближаємось до серцевини нашого виступу, до моменту пропозиції. І не презентуємо якоїсь кричущо-нової методології сприйняття. А тільки – пригадування істин древніх і вічно актуальних, базових для нашого народу, – християнських. Сам Т. Шевченко в протоколі допиту відповідає, що він – віросповідання православного, до сповіді та святого Причастя приступав щорічно [6, 334]. Тільки шкала християнства дасть змогу збагнути живу незастиглість форм цього вогню – Шевченкової правди, а не раціональна "геометрія" доктринерських тлумачень... Нема ні доби, ні персони, ні явища, коли б оцінка з точки зору християнської етики не спрацювала. "Коли око твоє (розум, за тлумаченням святих отців) буде світле, то все тіло твоє (себто земні, матеріальні справи, власне, земне життя) буде світле", – гласить євангельська мудрість. "Для чистого – все чисте", – відпунює у св.апостола Павла, так само розуміймо й протилежне... То чи не свою ненависть, мізантропію, кон'юнктурність, дрібнодухість, малість переносимо ми Кобзареві?

... Дивуєшся, чому не йде

Апостол правди і науки? [8, 528]

Правда і наука поставлені поруч... Сенс має тільки наука правдива.

...Для Т. Шевченка, наприклад, Кавказ – не політика й не "міжнародний конфлікт", не "гаряча точка". А – зіткнення Добра і зла, людського й нелюдського, "кризис", вияв-проявлення-увирзнення Правди і кривди. І "Гайдамаки" його – передусім написані, за власним поетовим визнанням, аби нащадки бачили, що "діди помилялися", а не заради змалювання гайдамацької помсти полякам та євреям. "Іван Гус" – не апологія протестантизму (і так сьогодні є спроби виставити Т. Шевченка навіть баптистом!), а показ боротьби слов'янського духу проти експансії чужого (в ситуативній оболонці "німецького"), проти

неправди уярмлювачів. Відкидання "німецького тощого ідеала" – це, як і в Гоголя, не заперечення високої художньої культури Західної Європи. Це несприйняття "ідеальної" безживності, сфальсифікованих, зімітованих почуттів і станів...

Не робимо Т. Шевченка таким собі втіленням "духу заперечення", абсолютним руйначем-бунтарем, він – творець духовного позитиву. Інакше, множачи нерозуміння, ми самі сприятимемо появі нових недругів Т. Шевченка. Чи недостатньо вилито жовчі на поета тими, хто вбачав у його творах тільки "річки горілки в суміші з річками крові", тими, хто писав, що "Шевченко більше ненавидів, ніж любив" та ін. (як цитує науковець М. Юревич) [7, 169]. Основа Шевченкової картини світу – це любов. До людини, України, до всіх людей і народів. Саме це важливо утвердити сучасному дослідникові. Це не Шевченкові потрібно, а потрібно для позитивної імагології, для об'єктивного образу нашого в очах світової культурної спільноти. Думається, що І. Дзюба та Ю. Барабаш найближче підійшли до того рецептивного ідеалу, за якого творчість поета аналізується із активним залученням трансцендентно-сакрального, морально-етичного виміру. Бог – Україна – поет – ось троїста система, на якій "зидеться" макросвіт Шевченківського слова, а карта з політичної географії – похідне, другорядне, оболонка. Це три символи понад часом і простором, а способом їх існування є Правда. Себто істинність та справедливість.

Шевченкознавству до 1917 року бракувало науковості і широти функціонування серед мас, зокрема, серед мас неукраїнського походження. У радянський час – намагалися вилучити надмір акцентів щодо Бога і нації. А тепер саме час виправляти недоліки! Не розтягувати Т. Шевченка на цитати для... нескінченних виборів, як колись – до "жовтневих річниць", а показувати його вічну актуальність для читацької душі і для консолідаційного впливу на народ. Універсалізм Т. Шевченка – не в припнутості до "сьогодні", не в можливості залучати його собі в союзники у різні часи різним діячам. А – в необхідності, потрібності на кожен час і кожному. Скажемо знову біблійними словами: "було б це діло від людей – то зруйнувалося б; а якщо від Бога – ніхто не зруйнує"... "Всі заборони й каземати, – писав Олесь Гончар, – виявилися безсилими перед поетовим словом, перед його всепереможною правдою" [4, 13].

Чи достатньо ми вдячні, чи достатньо шануємо свого поета? І так, і ні... А як у інших? Могила Шота Руставелі знаходиться в монастирі в Єрусалимі за кільканадцять кроків від Гробу Господнього... У Шотландії 25 січня – державне свято, день народження Роберта Бернса... Що ж, і в колекціях наших співвітчизників є портрети – народні картини, що зображають Т. Шевченка-солдата з... німбом навколо голови. Шевченківський день – у нас теж свято державного рівня... Але: ми досі не маємо повноцінного академічного видання, як нема й аналогічного

видання творів соратника Т. Шевченка по духу – Василя Стуса. Щось "не дає". Мабуть, кажучи словами Б. Олійника, духовні обрії затуливі "гіркий шматок насущного..."

Дивовижна шевченківська, як кажуть у народі, "планида" вже є чудом. "Мужик" став володарем у царстві Духа, як дивувався конгеніальний І. Франко. Кобзаря возносили і проклинали, хвалили і гудили, його намагалися "пристосувати" до своїх ідейних потреб часом антагоністично протилежні табори. Історія сприйняття Т. Шевченка – це історія парадоксів. Його обізвав лайливими словами неначе б солідарний у ненависті до кріпацтва В. Белінський, і йому "адвокутував" віршованим памфлетом 1914 року... хто б ви думали? Майбутній більшовицький рифмач Дем'ян Бєдний... Його не зрозуміла велика А. Ахматова (Гóренко!), – і спонтанно, самотужки взявся перекладати далекий японць.

"Горе вам, якщо усі люди говоритимуть про вас добре, бо так само чинили фальшивим пророкам..." (Євангеліє від Луки, 6:26)

Коли говорять щось однакове – теж, наважимося додати, не менша біда... Але поет завжди на перехресті поглядів, це вкотре засвідчує масштабність і небуденність явища. Т. Шевченко – не фальшивий, а істинний пророк України. Тому він не може бути остаточно, вичерпно "збáгненим" не тільки окремими особами, а й цілими епохами та колективними доктринами. Він вичерпно вписується тільки в одну над-парадигму – систему Добра і Правди. У всякому вияві поетичного слова він – справжній і щирий, його слово завжди освячене совістю, таки без "зерна неправди".

Ну й час, мабуть, розкрити виробничий секрет. Замислювалася стаття первісно як дослідження концепту "правда" у Т. Шевченка. Але замість підрахунку контекстів вживання цього слова видалося нагальнішим поговорити, хоч і з відтінком публіцистичної інтонації, на тему розуміння самого феномену шевченківської правди як попередниками, так і сучасниками. Правди, яка в поезії Т. Шевченка – різногранна: історична, національна, релігійна, цивілізаційна, моральна, соціальна, політична... Отака "веселка" значень і виявів.

Підсумовуємо: так чого ж таки нам бракує?

Не буде об'єктивної оцінки Т. Шевченка без об'єктивної оцінки шевченкознавства. В радянську добу зібрано величезний фактографічний матеріал. Ми ж попередні здобутки часто недооцінюємо. Ідеологічні акценти легко відкинути, але працю попередників варто творчо використовувати, не перекреслюючи цілі десятиліття грифом функціональної "безнадійності". Несправедливо заявляти, наприклад, що твори "Великий льох", "Якби то ти, Богдане п'яний", "За що ми любимо Богдана", тримали мало не в спецхранах. Звичайно, в серії "Шкільна бібліотека" вони не виходили. Але – у виданні 1939 року (до масштабно відзначаюваного 125-річчя із дня народження),

себто двотомнику поезії (а планувалося 8 чи 9 томів, та процес перервався) – вони наявні. В "Шевченківському словнику" (видання 1977 року) вірш "Якби то ти, Богдане п'яний..." не тільки згадується, – від нього ще й перекинуто тематичні містки до "Розритої могили", "Великого льоху", до поезії "Стоїть в селі Суботіві..." – наче б найкрамольніших у Т. Шевченка для тієї доби! Звичайно, коментарі там відповідні – "однобічна оцінка діяльності" Хмельницького тощо. Але ж предметом розгляду вони таки були. Нам би тепер досягнути "показників", щоб сучасні читачі їх знали. А тоді, хто бажав, – знав. І як хотів – для себе розумів... Причому у ХХ столітті "перекоси" в тлумаченні Т. Шевченка були з двох боків: і з "комуністичного", материкового, і з націоналістичного, діаспорного. "Заради об'єктивності слід додати лишень, – пише авторитетний дослідник, – що не набагато привабливішими від цих більшовицьких постулатів ідеологічно їм протилежні та методологічно парадоксальним чином близькі судження теоретиків і пропагандистів "чинного" націонал-радикалізму..." [2, 93]. Коли Д. Донцов зараховує Т. Шевченка до поетів-борців, а П. Тичину – до поетів-рабів (у своєму слідуванні власній політизованій доктрині "двох літератур"), коли він шукає в поезії Кобзаря "апотеоз чину для чину", який хай би навіть "окупався сльозами і кров'ю мільонів"... це не набагато "науковіший" підхід, ніж ленінське вчення про дві культури в кожній нації – буржуазну та пролетарську, не кращий від різницької кривавої апології революції у вульгаризаторському шевченкознавстві.

До всього, є вкрай важливий момент, який ми тепер несправедливо ігноруємо у Т. Шевченка, – момент соціальних проблем. Не обов'язково бути марксистом, щоб бачити, наскільки гострими були конфлікти багатства і злиднів у світовій історії, і Україна – не виняток. В час, коли нам знущальницьки пропонують звати "панами" нещасних обікрадених людей, які ледве зводять кінці з кінцями, – ми стали соромитися бачити у Т. Шевченка "інших" панів та іншу соціальну правду, відмінну від словоблуддя західного лібералізму, що оголошує "рівними громадянами" мільярдера й бездомного. Треба віддати належне чесності І. Дзюби, який пише: "Дивним чином сьогодні – принаймні в середовищі інтелігенції – стало якось ніби поганим тоном говорити про соціальні суперечності, класові інтереси і класову боротьбу – явища, які багато в чому визначали історію всіх народів, та й сьогодні дають себе відчуті. І Шевченків образ сьогодні нерідко коригується з позиції заперечення його соціальних емоцій та орієнтацій. Проте нікуди нам не дітися від того факту, що кріпаччина, панщина – одні з головних тем Шевченкової поезії. Бо закріпачення, як і пов'язане з ним національне поневолення, було найбільшим лихом його народу" [5, 655]. Цей соціальний момент нерозривно пов'язаний з національним і, власне, рівновеликий йому, а місцями й переважає.

Ще одна "колюча" проблема: підозріло-модне тепер протиставлення,

штучне й невиправдане, під умовною назвою "вибір Шевченка і вибір Гоголя". Мовляв, Т. Шевченко обирає шлях борця і захист національних інтересів, а Гоголь – шлях прислужництва північній столиці і... далі множаться подібні "безумні глаголи". Знову звернемося до Ю. Барабаша, що називає Г. Сковороду, М. Гоголя і Т. Шевченка – "великою трійцею українського духу". Він пише: "У ХХ столітті стало очевидним, що саме Гоголь і Шевченко є... – найзначущіші і найвпливовіші явища національного духовного життя останніх півтора століття"; саме на прокладених ними шляхах українська література може зреалізувати своє призначення: "залишаючись сама собою, стверджуючи своє національне єство, відкритися світові... як рівній увійти до системи загальнолюдської культури" [1, 691]. Шевченко і Гоголь – це два шляхи, це одна Україна. Україна в собі й Україна для інших. Один ствердив її як реальність, другий відкрив скарби України численним "язикам".

Сказане нами пролягає по темі пунктиром – хоча б через вимоги обсягу. Як підсумок відзначим очевидне: не було, нема й не буде "бездоганих" епох. Існують світло й тіні в кожній із них. Краще вибирати світле. І беручи за шкалу показник християнської совісті, вияви якої – в любові, співчутті, самопожертві, у вартості слова для справ добра – спробуємо оцінювати сутність постатей, мистецьких феноменів, культурно-історичних періодів. Тоді дослідницькі оцінки будуть не "змінно-актуальними" одноденками, а довготривалими константами. Гідними надчасового і трансісторичного слова Тараса Шевченка, який водночас лишається кращим сином свого часу і свого народу.

1. *Барабаш Ю.* Вибрані студії. Сковорода – Гоголь – Шевченко. – К., 2007;
2. *Барабаш Ю.* "Страшна помста": Третій вимір. Студія П. Шевченко // Сучасність. – 2000. – № 12; 3. *Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників.* – К., 1958;
4. *Гончар Олесь.* Вічне слово // Шевченко Т. Кобзар. – К., 1985; 5. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. – К., 2005; 6. *Шевченко Т. Г.:* Документи та матеріали до біографії. – К., 1975; 7. *Юревич М.* Тема Коліївщини в польській літературі до появи Шевченкових "Гайдамаків" (1841) / Шевченкознавчі студії. Вип.10 – К., 2008; 8. *Шевченко Т.* Кобзар. – К., 1985.